

Сфера послуг в сучасній економіці: фактори розвитку та регіональні особливості

Визначені закономірності становлення сфери послуг; розкрито взаємозв'язок між розвиненістю сфери послуг і рівнем розвитку всієї національної економіки; розглянуто фактори розвитку сфери послуг з точки зору матеріального виробництва та з точки зору змін в економічній поведінці домогосподарств; обґрунтована роль сфери послуг в сучасній економіці, зокрема, як важливого сектора національного і світового господарства, фактора формування людського капіталу і якісних стандартів життя, забезпечення якості економічного зростання і конкурентоспроможності країни; з'ясовано вплив глобалізації на інтеграцію послуг у світовий простір; визначено особливості розвитку сфери послуг в Україні, зокрема в її регіонах.

Ключові слова: послуги; сфера послуг; фактори розвитку сфери послуг; матеріальне виробництво; обсяг реалізованих послуг на душу населення.

В сучасному світі ступінь розвитку сфери послуг став критерієм розвиненості суспільства. Сьогодні країна не може бути прирівняна до розвинених, якщо в її сфері послуг створюється менше 65% ВВП. Так, у країнах ЄС на послуги припадає 65-75% ВВП, у США – 78% ВВП. У сфері послуг розміщено 40% обсягу прямих іноземних інвестицій у світі. За даними МВФ усі види послуг складають на початку XXI ст. приблизно 1500 млрд. дол. (близько 70% вартості всього результату світового виробництва), а міжнародна торгівля послугами є сектором світового господарства, який найдинамічніше зростає [1, с. 33-34]. Це є свідченням того, що настав принципово новий етап у суспільному, в тому числі й міжнародному, поділі праці.

Розвиток сфери послуг є необхідною умовою успішного завершення сучасної структурної перебудови економіки. В західній літературі здійснювані структурні трансформації прирівнюють за значенням до індустріальної революції минулого століття. Враховуючи роль цього процесу та його вплив на сучасне суспільство, ООН період з 1990 по 2000 р. назвала десятиліттям розвитку сфери послуг. Визначення факторів розвитку сфери послуг є важливим аспектом дослідження цієї сфери. Їх розгляд дає можливість усвідомити значення сфери послуг у сучасній економіці.

Роль сфери послуг у постіндустріальному суспільстві досліджували зарубіжні автори, зокрема, Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Кастельс, А. Фішер, К. Кларк, С. Кузнець, В. Іноземцев, І. Стрелец, Л. Демідова. Питання менеджменту і маркетингу послуг висвітлені у відомих працях К. Лавлока, Ф. Котлера, Д. Джоббера, К. Хаксевера, Б. Рендера, Р. Рассела, Р. Мердика. Сферу послуг як складову суспільного виробництва, оцінку проблем і перспектив її розвитку в Україні, основні складові та пріоритети функціонування розглядали у своїх наукових працях такі вітчизняні науковці, як М.І. Долішній, Б.М. Данилишин, В.І. Куценко, Ю.О. Коваленко, Ю.Г. Козак, Я.В. Остафійчук, Е.В. Майдебура, Г.В. Максименко, В.Є. Новицький, Р.О. Заблоцька, А.П. Румянцев, І.В. Багрова, О.О. Гетьман, В.Є. Власик, І.І. Дахно та ін. Разом з тим, такий аспект досліджень, як закономірності становлення і фактори розвитку сфери послуг у сучасних вітчизняних наукових працях, висвітлений недостатньо послідовно.

Отже, метою даної статті є з'ясування нової ролі сфери послуг в економіці через розгляд закономірностей і факторів розвитку цієї сфери. Дослідження факторів розвитку сфери послуг дасть можливість усвідомити потенціал розвитку цієї сфери в сучасній економіці.

Розмірковуючи про роль сфери послуг в економіці, слід зважати на ряд важливих закономірностей, які характеризують взаємозв'язок і взаємообумовленість матеріального виробництва і сфери послуг.

По-перше, зберігається роль матеріального виробництва як «хребта» економіки. Скорочення зайнятості в промисловості не означає зменшення ролі матеріальної складової сучасного господарства. Матеріальне виробництво в розвинених країнах з надлишком забезпечує потреби населення як у традиційних, так і в принципово нових товарах. Споживчий ринок перенасичений різноманітними продуктами, а промисловість забезпечена необхідною сировиною.

По-друге, розвинена сфера послуг – атрибут суспільства, яке досягло добробуту більшої частини свого населення, тобто має численний середній клас.

По-третє, характеризуючи взаємозв'язок двох сфер суспільного виробництва, необхідно обов'язково враховувати фактор часу: в поточному часовому інтервалі сфера послуг залежить від функціонування матеріального виробництва, а в довгостроковому вимірі – розвиток матеріального виробництва, його структура, ефективність значною мірою визначаються масштабами і якістю функціонування сфери послуг: станом науки, освіти, охорони здоров'я тощо.

По-четверте, спостерігається взаємообумовленість двох сфер суспільного виробництва. З одного боку, зміна структури матеріального виробництва пов'язана зі збільшенням частки послуг у самому цьому виробництві. З іншого боку, розвиток матеріального виробництва, ускладнення його результатів вимагає розвитку широкого спектра, на перший погляд, зовсім не виробничих послуг, наприклад, освітніх і всіх тих, які формують сучасну якість інноваційної економіки. Сучасне виробництво – це переважно вплив на продукт інженерів, бухгалтерів, конструкторів, дизайнерів, спеціалістів з персоналу, збуту і маркетингу, в сфері інформаційних технологій. У багатьох організаціях усе більша частина отриманого ефекту стає результатом застосування спеціальних знань, які сьогодні впливають на всі сфери суспільного життя і всі стадії економічного процесу, тож стають практично невіддільними від продукту. Як зазначає Е.В. Майдебур, поняття «товару» розширюється і він розглядається як сукупність матеріального продукту і сервісного обслуговування, яке має інтегральний характер і здійснюється упродовж всього процесу споживання товару. Це суть так званої *концепції інтегрованого товару*, продаж якого супроводжується наданням комплексу послуг [4, с. 106-107].

Отже, подальший економічний розвиток все більшою мірою детермінується розвитком сфери послуг. Фактори, які сприяють стрімкому розвитку сфери послуг, доцільно розглядати з двох позицій: 1) з точки зору розвитку матеріального виробництва 2) з точки зору змін, що відбулися в економічній поведінці домогосподарств.

З першої позиції мова йде про науково-технічний прогрес. По-перше, з другої половини ХХ ст. нові технології, в тому числі інформаційні, різко підвищили вимоги до складу і якості робочої сили, рівня менеджменту і маркетингу на підприємствах. Підготовку таких спеціалістів може забезпечити тільки розвинена сфера послуг. По-друге, в оснащенні і результатах матеріального виробництва помітну роль стали відігравати складна техніка (ускладнення виробництва товарів), обладнання, що спричинило підвищення рівня технічного обслуговування виробництва, створення сервісних центрів, тобто розширення зовнішньої і внутрішньої послугової діяльності; зріс попит на виробничі (монтаж, інжиніринг, лізинг) та післяпродажні послуги (кредит, ремонт). По-третє, автоматизація виробничих процесів зумовила суттєве зростання продуктивності праці, що своєю чергою призвело до абсолютного витіснення робочої сили за межі матеріального виробництва, переливу її у сферу послуг. Такі зміни у суспільному виробництві отримали назву «софтизація», під якою слід розуміти процес перетворення нематеріальних ресурсів (послуг,

інтелектуального потенціалу суспільства, рівня професійної підготовки робочої сили тощо) у важливий фактор економічного зростання [3, с. 515].

Суттєві зміни відбулися і в економічній поведінці домогосподарств, що також вплинуло на необхідність динамічного розвитку сфери послуг. М. Портер відмічає фактори впливу на розвиток сфери послуг в США [6]. У зв'язку з всеохоплюючим процесом глобалізації можна стверджувати, що вказані фактори властиві й іншим країнам. До таких факторів належать:

- зростання доходів населення;
- прагнення до нових якісних стандартів життя;
- збільшення вільного часу;
- урбанізація, що створює необхідність у нових видах послуг (наприклад, з безпеки);
- демографічні зміни, які пов'язані зі збільшенням кількості людей похилого віку (процес, відомий в демографії як «старіння» населення), що спричинює формування цілого комплексу нових соціальних послуг;
- соціально-економічні зміни у родинах: зростання кількості сімей, де чоловік і жінка працюють, що спричинює нестачу часу;
- ускладнення споживчого попиту, що веде до розширення набору послуг (наприклад, з ведення особистих фінансових справ);
- технологічні зміни, які підвищують якість послуг або створюють нові види послуг (наприклад, у сфері медичного обслуговування, кабельного телебачення, отримання даних по комп'ютерній мережі).

Зростання доходів населення – один із важливих факторів, що детермінує параметри і структуру розвитку сфери послуг, саме тому розвинена сфера послуг є атрибутом багатого суспільства. Цей взаємозв'язок реалізується через поведінку споживача, який розглядає свій дохід як засіб купівлі тих чи інших благ. Ще у 80-х рр. XIX ст. німецький статистик Е. Енгель сформулював закон: у міру збільшення доходів сім'ї частка її витрат на продовольчі товари зменшується, майже не змінюється частка витрат на житло, електроенергію, одяг, проте зростає частка витрат на послуги. Так, у США за півстоліття, з 1950 по 2000 рр., частка витрат на послуги у складі споживчих витрат населення зросла з 33 до 58%, у тому числі на охорону здоров'я – з 4 до 14,8%; на освіту – з 0,9 до 2,4%; рекреаційні послуги – з 1,7 до 3,9%; на фінансові послуги – з 3,5 до 7,7% [5, с. 161].

Певним фактором, що спонукає сферу послуг до розвитку, є збільшення вільного часу. Така тенденція характерна для всіх розвинених країн. За даними Євростату, з середини 50-х років до початку 80-х років XX ст. середня тривалість відпусток у країнах з розвинутою ринковою економікою збільшилася з двох-трьох тижнів до чотирьох-шести [5, с. 146-147]. Це обумовило необхідність постійного і прискореного розвитку різних послугових видів діяльності. Збільшується частка людей, які орієнтуються на пріоритети духовного зростання і фізичного самовдосконалення, тому зростають роль і масштаби освітніх, спортивних, туристичних та інших послуг.

У XIX і особливо XX ст. швидкими темпами відбувався процес урбанізації, який, безумовно, суттєво вплинув на кількісний і якісний стан сфери послуг. Так, якщо до початку XIX ст. частка міського населення у світі складала лише близько 3%, то за період між 1800 і 1970 рр. частка населення, що проживала у містах, зросла до 39%. На рубежі тисячоліть частка міського населення складала: Німеччина – 87, 7%, Франція – 75,2%, Великобританія – 89, 4%, США – 80%, Швеція – 83,2%, Італія – 66, 8%, Росія – 73% [8, с. 82]. Разом з тим в останні десятиліття почалось переміщення за межі міст різних фірм, особливо тих, що працюють у сфері послуг, в результаті чого стали виникати так звані приміські субцентри. У центрі міста залишаються фірми та їхні філії, для працівників яких

важливим є особисте спілкування з клієнтами (переговори, дизайн, маркетинг, науково-дослідна робота). А за межі міст переводяться підрозділи, для яких достатньо мати зв'язок електронною поштою [7, с. 283].

Демографічні зміни також відіграють певну роль у розвитку сфери послуг. З одного боку, вони об'єктивно визначають масштаби сфери послуг в силу збільшення (зменшення) чисельності населення, з іншої – детермінують структуру цієї сфери, оскільки збільшення, наприклад, частки людей похилого віку (процес старіння населення, характерний для всіх розвинених країн), спричинює зростання попиту на медичні та рекреаційні послуги.

Дослідження факторів розвитку сфери послуг дозволяє зрозуміти її роль в сучасних умовах. Отже, роль сфери послуг проявляється в тому, що вона:

- є важливим сектором національного і світового господарства;
- відіграє важливу роль у розвитку людського капіталу;
- впливає на функціонування і розвиток матеріального виробництва;
- сприяє збільшенню вільного часу;
- створює можливості для повнішого задоволення і розвитку потреб людей і суспільства;
- є найважливішим елементом формування сучасної якості життя;
- забезпечує якість економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності країни.

Починаючи з другої половини ХХ ст., загальним фоном для розвитку сфери послуг став процес глобалізації. Під його впливом сформувались умови для активної інтеграції багатьох послуг у світовий простір (цьому сприяє, зокрема, розвиток Інтернету). Величезна кількість послуг стали об'єктами зовнішньої торгівлі. Це такі послуги, як телекомунікації, фінансові, інформаційні, консалтинг, менеджмент, маркетинг, інженерно-будівельні, аудиторські, освітні, туристичні та ін. Причому важливо те, що тепер розвиток цих послуг надає динамізму і прискорення загальному процесу глобалізації, розширює її межі. В суспільній думці домінує оцінка глобалізації як одного з проявів розвитку продуктивних сил, зупинити який неможливо. На перший план у світовій економіці і політиці висувається завдання максимізації вигод від глобалізації і зведення до мінімуму її негативних наслідків. Так, з позиції позитивних наслідків особливо важливими є прискорення міжнародної дифузії наукових знань, передових технологій, виробничого досвіду, організаційно-управлінських моделей. Вигоди від глобалізації послуг мають споживачі послуг, оскільки розширюються можливості вибору, під впливом конкуренції знижуються ціни, покращується якість сервісу. Глобалізація послуг впливає і на гуманітарний процес: розширюється доступ споживачів до високоякісних послуг освіти, медицини, культури, рекреації, за рахунок чого підвищується якість життя населення.

Розглянуті фактори розвитку сфери послуг стосуються й нашої країни. Але, крім них, розвиток сфери послуг в Україні значною мірою визначив процес трансформації моделі економіки початку 90-х років. По-перше, це викликало появу багатьох на той час нових видів послуг (фінансово-кредитних, консалтингових, аудиторських, брокерських та інших). По-друге, через скорочення державного фінансування багато послуг, які раніше надавались безкоштовно, стали платними (освіта, охорона здоров'я, послуги телебачення тощо). Ще одним важливим саме для нашої країни фактором розвитку сфери послуг став незначний стартовий капітал. Ринок послуг саме з цієї причини є привабливим для підприємців. З одного боку, багато видів послуг не потребують значного стартового капіталу, що дозволяє сподіватися на швидку віддачу вкладень. З іншого боку, розвиток сфери послуг створює сприятливі умови для використання праці висококваліфікованих працівників.

Розвиток сфери послуг в Україні, зокрема в регіональному розрізі, можна оцінити за показником обсягу реалізованих послуг на душу населення (рис. 1). Най-

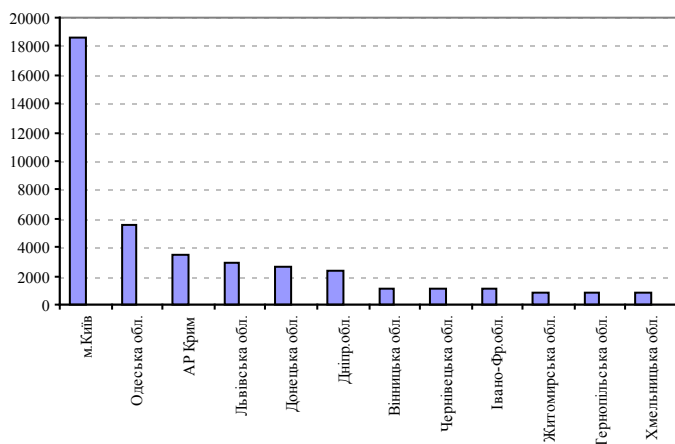

Рис. 1. Обсяг реалізованих послуг по деяких регіонах у 2008 році

високим туристичним потенціалом. Також місто має вдале транспортне сполучення (морський та залізничний транспорт), що зумовлює високий рівень надання послуг. Аналогічна ситуація спостерігається в АР Крим, де обсяг реалізованих послуг на душу населення становить 3443,33 грн. (5,06% до загального показника по Україні). У Львівському регіоні обсяг реалізованих послуг на душу населення складає 2865,42 грн. (4,21% до загального показника по Україні). Львів є культурною столицею України, отже має значний туристичний потенціал.

Менші показники обсягу послуг на душу населення спостерігаються у промислових регіонах: Донецькому (2583,41 грн., що складає 3,8% загального рівня), Дніпропетровському (2382,56 грн., що складає 3,5% загального рівня). Регіоном, де в 2008 р. було надано найменшу кількість послуг на душу населення, є Хмельницька область (864,14 грн., що складає 1,17% загального рівня). Відношення обсягу надання послуг у м. Києві перевищує цей показник у Хмельницькій області у 21,6 разу. Несприятлива ситуація спостерігалася також у Тернопільській області (875,24 грн. на душу населення, або 1,28% загального рівня), Житомирській області (900,17 грн., що складає 1,32% загального рівня), Івано-Франківській області (1074,48 грн. на душу населення, або 1,58% загального рівня), Чернівецькій області (1082,28 грн. на душу населення, що складає 1,59% загального рівня), Вінницькій області (1157,73 грн. на душу населення, або 1,7% загального рівня). Низький рівень споживання послуг населенням західних регіонів можна пояснити, зокрема, міграцією населення до зарубіжних країн. Загалом, сфера послуг західних регіонів є перспективною з точки зору розвитку рекреаційної сфери, що потребує розробки і реалізації політики перспективного розвитку рекреаційної сфери як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. Перевага розвитку рекреації перед іншими видами економічної діяльності в Карпатському регіоні очевидна, що зводиться до можливості одержання значних прибутків, забезпечення зайнятості населення і зменшення його міграційного руху, в тому числі зовнішньої трудової міграції.

Таким чином, у розвитку сфери послуг регіонів спостерігаються значні диспропорції, що негативно позначається на розвитку економіки в цілому і впливає на неоднорідність рівня життя населення по регіонах України.

Загалом слід зазначити, що стан сучасної вітчизняної економіки характеризується такими суперечливими тенденціями, як уповільнення економічного розвитку на фоні сприятливої світової кон'юнктури. В цих умовах суспільство перебуває у стані пошуку нових рішень для підвищення економічної ефективності на всіх рівнях

більший обсяг реалізованих послуг на душу населення зафіксовано у м. Києві, який в останні роки став мегаполісом з порівняно високим рівнем соціально-економічного розвитку (18661,15 грн., що складає 27% загальноукраїнського рівня – за даними 2008 р.). Крім Києва, значний обсяг послуг на душу населення припадає на Одеську область (5525,6 грн., або 8,13% до загального показника по Україні). Це пов'язано з тим, що Одеса є курортним містом з

економіки (мікро, мезо- і макрорівнях). Сфера послуг є тим динамічним сектором економіки, де попит постійно зростає, створюючи потенціал для довгострокового розширення виробництва. Досвід економічно розвинених країн показує для України приклад того, що реалізація потенціалу сфери послуг у системі економічних відносин дозволить досягти вищих економічних результатів.

Список використаних джерел

1. Бурменко Т. Д. Сфера услуг: экономика : [учебн. пособие] / Т. Д. Бурменко, Н. Н. Даниленко, Т. А. Туренко . – М. : КНОРУС, 2008. – 328 с.
2. Данилишин Б. М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства : [монографія] / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2005. – 328 с.
3. Краткий словарь современных понятий и терминов. – 3-е изд. – М. : Республика, 2000.
4. Майдебуря Е. В. Маркетинг услуг / Е. В. Майдебуря. – К. : ВИРА-Р, 2001. – 574 с.
5. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / под ред. И. С. Королева. – М. : Юристъ, 2003.
6. Портер М. Международная конкуренция / пер. с англ. ; под ред. В. Д. Щетинина. – М. : Международные отношения, 1993.
7. О'Салливан А. Экономика города. 4-е изд) Пер. с англ. / А. О'Салливан. – М. : Инфра-М, 2002. – С. 283
8. Социально-экономические концепции стран мира на рубеже тысячелетий (власть, экономика, социальная сфера) // Российский статистический ежегодник. – М. : Госкомстат России, 2002.
9. Ткаченко Ю. О. Регіональна сфера послуг: сутність і тенденції функціонування / Ю. О. Ткаченко. – Режим доступу : [http:// intconf.org](http://intconf.org).
10. Дані з Веб-сторінки. – Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

Гулевич Е.Ю. Сфера услуг в современной экономике: факторы развития и региональные особенности.

Вскрыты закономерности становления сферы услуг, а также взаимосвязь между развитием сферы услуг и уровнем развития национальной экономики; рассмотрены факторы развития сферы услуг с позиции материального производства и с точки зрения изменений в экономическом поведении домохозяйств; обоснована роль сферы услуг в современной экономике, в частности, как важного сектора национального и мирового хозяйства, фактора формирования человеческого капитала и качественных стандартов жизни, обеспечения качества экономического роста и конкурентоспособности страны; объяснено влияние глобализации на интеграцию услуг в мировое пространство; определены особенности развития сферы услуг в Украине в целом и в ее регионах. Ключевые слова: услуги; сфера услуг; факторы развития сферы услуг; материальное производство; объем реализованных услуг на душу населения.

Hulevych O.Yu. Services in Modern Economy: Development Factors and Regional Variations.

The rules of service sector establishing as well as relationship between the development of service sector and the level of national economy development are defined; the factors of services sector development from the perspective of material production and in terms of changes in economic behaviour of households are considered; the role of services in modern economy, in particular, as an important sector of national and world economy, as the factor of human capital formation, quality of life standards and maintenance of economic growth and competitiveness is substantiated; the impact of globalization on integration of services into the world space is explained; the features of services development in Ukraine in general and in its regions are outlined.

Key words: services, service sector, factors of services development, material production, volume of provided services per capita.

Надійшло 15.06.2010